

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL HAKLAR KOMİTESİ'NİN 5 NO'LU GENEL YORUMU: ENGELLİLER^{7,8}

On Birinci Oturum, 1994⁹

Engelliler

1. Uluslararası toplum, engellilerin haklarına ilişkin olarak, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin önemini birçok kez vurgulamıştır.¹⁰ Bu nedenle, Genel Sekreterliğin 1992 yılında gerçekleştirdiği, Engelli Kişilere İlişkin Dünya Eylem Programı ve Birleşmiş Milletler Engelli Kişiler On Yılı'nın, gözden geçirilmesi sonucunda “engelliliğin, ekonomik ve sosyal faktörlerle yakından ilgili olduğu” ve “dünyanın geniş bir bölümünde yaşam koşullarının, gıda, su, barınma, sağlık, eğitim gibi ihtiyaçları karşılayamayacak derecede kötü olması nedeniyle temel ihtiyaçların sağlanmasının ulusal programların ana noktalarını oluşturması gereği” ortaya konmuştur.¹¹ Yaşam standartlarının görece daha yüksek olduğu ülkelerde dahi engelliler, Sözleşme’de tanınan ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan tam anlamıyla yararlanamamaktadır.

2. Genel Kurul¹² ve İnsan Hakları Komisyonu,¹³ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi’ni ve ondan önceki dönemsel çalışma grubunu, Sözleşme’ye Taraf Devletlerin Sözleşme’deki ilgili haklardan engelli kimselerin de tam anlamıyla yararlanmasına ilişkin yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini denetleme konusunda görevlendirmiştir. Ancak, Komite’nin izlenimleri göstermektedir ki, Taraf Devletler bu konuya raporlarında fazla değinmemektedir. Bu durum, Genel Sekreter’in “birçok hükümet henüz engelli bireylerin konumunu güçlendirecek kararlı adımları atmamıştır” ifadesiyle paralellik göstermektedir.¹⁴ Bu nedenle, engellilerle ilgili konuları,

7 Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi’nin 5 No’lu Genel Yorumu: Engelliler (*United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 5: Persons with disabilities*) metninin orijinali için bkz. <http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/099b725fe87555ec8025670c004fc803/4b0c449a9ab4ff72c12563ed0054f17d> (erişim: 28 Eylül 2009).

8 Bu belgenin İngilizceden Türkçeye çevirisi Lema Uyar tarafından yapılmıştır.

9 E/1995/22. sayılı belgede yer almaktadır.

10 Daha geniş bir bakış açısı için Özel Raportör Bay Leandro Despouy’un insan hakları ve engellilik üzerine hazırladığı son rapora bkz. (E/CN.4/Sub.2/1991/31).

11 Bkz. A/47/415, 5. paragraf.

12 Bkz. Genel Kurul’un 3 Aralık 1982 tarihli kararı (37/52, 1. paragraf) ile kabul edilen Engelli Kişilere İlişkin Dünya Eylem Programı, 165. paragraf.

13 İnsan Hakları Komisyonu kararları (1992/48, 4. paragraf ve 1993/29, 7. paragraf).

14 Bkz. A/47/415, 6. paragraf.

Sözleşme'deki yükümlülükler bağlamında yeniden gözden geçirmek ve vurgulamak gereklidir.

3. “Engelli” teriminin kabul görmüş uluslararası bir tanımı halen mevcut değildir. Ancak, mevcut Genel Yorum açısından 1993 tarihli Standart Kurallardaki, (*Standard Rules*), bakış açısına dayanmak yeterlidir. Söz konusu kurallara göre:

“Engellilik” terimi, herhangi bir insan topluluğundaki farklı birçok kısıtlamayı özetlemektedir... İnsanlar fiziksel, düşünsel veya duyuşsal bozukluk, tıbbi durum veya akıl hastalığı nedeniyle engelli konumunda olabilir. Söz konusu bozukluklar, durumlar veya hastalıklar kalıcı veya geçici nitelikte olabilir.”¹⁵

4. Standart Kurullarla kabul edilen yaklaşıma uygun olarak, Genel Yorum'da “sakat” (“*disabled persons*”) yerine “engelli” (“*persons with disabilities*”) terimi kullanılmaktadır. Sakat teriminin, bireyin insan olarak fonksiyon göstermesinin engellenmesi şeklinde yanlış yorumlanabileceğine dikkat çekilmiştir.

5. Sözleşme, engelli insanlardan açıkça bahsetmemektedir. Ancak, İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi tüm insanların haklarda eşit ve özgür doğduğunu belirtmektedir. Sözleşme hükümleri, toplumun tüm kesimlerine uygulandığı için, engelliler de Sözleşme'deki tüm haklardan yararlanmalıdır. Ek olarak, özel bir uygulamanın gerekli olduğu hallerde, Taraf Devletler öngörülen tedbirleri, kaynaklarını azami şekilde kullanarak almalı ve engellilerin Sözleşme'de belirtilen haklardan, engellilikten kaynaklanan olumsuzluklar bertaraf edilerek, yararlanmaları sağlanmalıdır. Ayrıca, Sözleşme'nin 2. maddesinin 2. fıkrasında yer alan “belirtilen haklar... belirtilen temellere veya ‘diğer statülere’ dayalı herhangi bir ayırım gözetilmeksizin uygulanacaktır” şeklindeki yükümlülük açıkça, engelliliğe dayalı ayrımcılığa da kapsamaktadır.

6. Sözleşme'de engellilere ilişkin herhangi bir açık hüküm olmaması, bu konuya verilen önemin açıkça belirtilmediğinin, Sözleşme'nin kaleme alındığı çeyrek yüzyıl önce konuya sadece değinildiğinin göstergesidir. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 23. maddesi, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nın, 18. maddesinin 4. fıkrası; Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar alanında Ek Protokol'ün, 18. maddesi dahil olmak üzere daha yeni tarihli uluslararası belgeler konuya açıkça değinmektedir. Bu nedenle, günümüzde de açıkça kabul edildiği üzere, engellilerin hakları genel ve özel hukuki düzenlemeler, politikalar ve programlarla korunmalı ve geliştirilmelidir.

7. Bu yaklaşıma uygun olarak, uluslararası toplum engelli bireylerin insan haklarını koruma taahhüdünü aşağıdaki belgelerde güvence altına almıştır: (a) Engelli Kişilere İlişkin Dünya Eylem Programı, “engelliliğin önlenmesi, [engelli bireyin] rehabilitasyonu, sosyal hayata ‘tam katılımı’ ve gelişimi ve aynı zamanda ‘eşitliği’¹⁶ sağlama-

¹⁵ Engelliler için Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar (*Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities*), Genel Kurul'un 20 Aralık 1993 tarihli kararı (48/96, Giriş 17. paragraf).

¹⁶ Engelli Kişilere İlişkin Dünya Eylem Programı (*World Programme of Action concerning Disabled Persons*), (bkz. 12. dipnot), 1. paragraf.

cak politikaların çerçevesinin çizilmesine yöneliktir”; (b) 1990 yılında kabul edilen, Engelliliğe Dair Ulusal Eşgüdüm Komitelerinin veya Benzeri Kurumların Kurulması ve Geliştirilmesi Rehber İlkeleri;¹⁷ (c) 1991 yılında kabul edilen Akıl Hastalığı Olan Kimselerin ve Akıl Sağlığının Korunması İçin Kabul Edilen İlkeler;¹⁸ (d) 1993 yılında kabul edilen, Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar, (bundan sonra “Standart Kurallar” olarak anılacaktır). Standart Kurallar ile amaçlanan, engelli bireylerin de “diğer bireylerle aynı hak ve yükümlülükler sahip olmalarını sağlamaktır.”¹⁹ Standart Kurallar büyük önem taşımaktadır ve Taraf Devletlerin Sözleşme’den kaynaklanan yükümlülüklerinin net olarak tanımlanması açısından değerli bir kaynaktır.

I. Taraf Devletlerin Genel Yükümlülükleri

8. Birleşmiş Milletler’in tespitlerine göre, bugün dünya üzerindeki engelli insan sayısı 500 milyondan fazladır. Bu sayının yüzde 80’i gelişmekte olan devletlerin kırsal kesimlerinde yaşamaktadır. Engellilerin, yüzde 70’i ihtiyaçları olan hizmetlere ulaşmamakta ya da ulaşmakta güçlük çekmektedir. Bu nedenle engelli insanların yaşam şartlarının daha iyi bir hale getirilmesi Sözleşme’ye Taraf Devletlerin hepsi açısından önemi haizdir. Ekonomik, sosyal ve kültürel hakların hayata geçirilmesi için izlenecek yol ülkeden ülkeye göre belirgin farklılıklar gösterecektir ancak her ülke açısından bu yönde temel program ve politikalar geliştirme zorunluluğu kaçınılmazdır.²⁰

9. Sözleşme’ye Taraf Devletlerin, söz konusu hakların aşamalı olarak geliştirilmesini kaynakları azami şekilde kullanarak sağlayabilmeleri, hükümetlerin haklardan faydalanmayı olumsuz yönde etkileyecek tedbirlerden kaçınmalarını ve aynı zamanda risk altındaki kesimlerin sosyal hayata tam katılımını ve eşitlik hakkından yararlanmalarını sağlayacak olumlu tedbirlerin alınmasını da gerektirir. Bu nedenle, belirtilen amaçların gerçekleştirilmesi doğrultusunda ek kaynaklar ve geniş ölçüde özel tedbirlere ihtiyaç duyulacaktır.

10. Genel Sekreter tarafından yayınlanan rapora göre, gelişmiş ve gelişmekte olan devletlerdeki son on yıldaki gelişmeler engelliler açısından olumlu sonuçlar doğurmuştur:

“... düşük büyüme hızı, yüksek işsizlik oranları, azaltılmış devlet bütçeleri ve yapısal uyum programları ile özelleştirmelerin belirgin ölçüde görüldüğü mevcut ekonomik ve sosyal gerileme, hizmetleri ve programları olumsuz yön-

¹⁷ A/C.3/46/4, EK I. Ayrıca bkz. Gelişmekte Olan Ülkelerde Engellilik Hakkındaki Ulusal Eşgüdüm Komitelerinin Roller ve İşlevleri Konusundaki Uluslararası Toplantının Raporu (*Report on the International Meeting on the Roles and Functions of National Coordinating Committees on Disability in Developing Countries*), Pekin 5-11 Kasım 1990 (CSDHA/DDP/NDC/4). Ayrıca bkz. Ekonomik ve Sosyal Konsey Kararı 1991/8 ve 16 Aralık 1991 tarihli Genel Kurul Kararı 46/96.

¹⁸ 17 Aralık 1991 tarihli Genel Kurul Kararı 46/119, Ek.

¹⁹ Standart Kurallar, (bkz. 15. dipnot), Giriş 15. paragraf.

²⁰ Bkz. A/47/415.

de etkilemiştir... Eğer söz konusu olumsuz eğilimler devam ederse, engelli bireylerin toplumdan dışlanmaları ve yardıma muhtaç hale gelmeleri söz konusu olacaktır.”²¹

Komite'nin önceki genel yorumlarında da belirttiği üzere, (3 No'lu Genel Yorum, (beşinci oturum), 12. paragraf), Taraf Devletlerin toplumun risk altındaki üyelerini koruması, kaynakların azaldığı dönemlerde daha belirgin bir önem taşımaktadır.

11. Dünya çapında, hükümetlerin pazar ekonomisine verdiği önem karşısında, Taraf Devletlerin bu bağlamdaki belirli yükümlülüklerine değinmekte fayda vardır. Bu yükümlülüklerden biri, sadece kamu sektörü açısından değil, özel sektörde de, engelli bireylerin adil ve tarafsız bir muameleye tabi tutulmasının güvence altına alınmasıdır. Kamu hizmetlerinin özelleştirildiği ve serbest pazar politikalarının yaygınlaştığı durumlarda, özel sektördeki işverenlerin, özel sektörde hizmet verenlerin ve tüm diğer devlet dışı aktörlerin, engelli bireylere karşı ayrımcılık gözetmemeleri ve eşitlik ilkesine saygı göstermeleri gerekmektedir. Kamu hizmetlerinin artan şekilde özelleştirildiği ve serbest pazarın daha da önem kazandığı hallerde işverenlerin, özel sektör mal ve hizmet sağlayıcılarının ve benzerlerinin engellilere karşı ayırım gözetmemeleri ve eşitlik ilkesine uymaları gereklidir. Korumanın, kamu alanı dışına da yayılmadığı hallerde, engelli bireylerin toplumdaki faaliyetlerin akışında söz sahibi olmaları ve toplumun aktif üyeleri olarak tüm potansiyellerini ortaya koymaları ölçsüz ve gerekçesiz şekilde engellenmiş olacaktır. Kastedilen, yasama tedbirlerinin özel sektördeki ayrımcılığın ortadan kaldırılmasında en etkili yol olacağı değildir. Bu bağlamda, örneğin, Standart Kurallar Devletlerin “engellilerin hakları, ihtiyaçları, potansiyelleri ve topluma katkıları konusunda toplumu bilinçlendirmek için gerekli tedbirleri almaları gerektiğine” değinmektedir.²²

12. Devlet müdahalesinin olmadığı hallerde, serbest pazar, gerek bireysel gerekse kolektif anlamda, engelliler açısından tatmin edici olmayan sonuçlara yol açabilecektir. Bu tip durumlarda pazar güçlerinin yarattığı sonuçların dengelenmesi, telafi edilmesi veya etkilerinin ortadan kaldırılması için gerekli tedbirlerin alınması görevi hükümetlere aittir. Benzer şekilde, hükümetlerin engellilere destek için gönüllü gruplardan destek almaları mümkün olsa da bu tip destekler hükümetlerin Sözleşme çerçevesindeki yükümlülüklerini bertaraf etmemektedir. Engelli Kişilere İlişkin Dünya Eylem Programı'nda belirtildiği üzere “engelliliğe yol açan koşulları ortadan kaldırma yükümlülüğü ve engelliliğin sonuçlarıyla ilgilenme yükümlülüğü hükümetlere aittir”.²³

II. Uygulama Yolları

13. Taraf Devletlerin engellilere karşı Sözleşme'den doğan yükümlülüklerini yerine getirmek için izledikleri metotlar, diğer yükümlülüklerini yerine getirmek için izledikleri metotlarla hemen hemen aynıdır (bkz. 1 No'lu Genel Yorum (üçüncü oturum,

²¹ A.g.e., 5.paragraf.

²² Standart Kurallar, (bkz. 15. dipnot), Kural 1.

²³ Engelli Kişilere İlişkin Dünya Eylem Programı, (bkz. 12. dipnot), 3. paragraf.

1989)). Bunlar, düzenli takip ve denetim yoluyla devlet içerisindeki problemlerin kapsamını ve içeriğini tespit; ihtiyaçlara cevap verecek uygun politika ve programların benimsenmesi; gerekli görülen hallerde yasama tedbirlerinin alınması ve ayrımcılık gözetilen mevcut mevzuatın yürürlükten kaldırılması; bütçeden gereken miktarın tahsisi veya gerekli görülen hallerde, uluslararası işbirliği ve desteğin sağlanmasıdır. Gelişmekte olan bazı ülkelerin yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri açısından Sözleşme'nin 22. ve 23. maddelerine uygun şekilde gerçekleştirilecek uluslararası işbirliği özel bir önemi haizdir.

14. Ayrıca, uluslararası toplumun sıklıkla değindiği üzere bu alanda politika oluşturma ve program gerçekleştirme engellileri temsil edecek grupların da katılımıyla gerçekleştirilmelidir. Bu nedenle, Standart Kurallar engellilik konusuna ulusal bir bakışı gerçekleştirecek ulusal eşgüdüm komitelerinin veya benzeri birimlerin kurulması için gereken her şeyin yapılmasını önermektedir. Bu bağlamda, hükümetler 1990 tarihli Engelliliğe Dair Ulusal Eşgüdüm Komitelerinin veya Benzeri Kurumların Kurulması ve Geliştirilmesi Rehber İlkeleri'ni dikkate almalıdır.²⁴

III. Engelliliğe Dayalı Ayrımcılığı Ortadan Kaldırma Yükümlülüğü

15. Engellilere yönelik *de jure* ve *de facto* ayrımcılığın uzun bir geçmişi ve farklı şekilleri vardır. Hiçbir gerekçe gösterilmeden gözetilen ayrımcılığın yanı sıra, eğitim imkânlarından yoksun bırakma, toplum dışına itme, fiziksel ve sosyal engellerle karşı karşıya bırakarak tecrit etme gibi daha dolaylı ayrımcılık şekilleri de görülmektedir. Sözleşme'deki amaçların gerçekleştirilebilmesi açısından, "engelliliğe dayalı ayrımcılık", dışlama, kısıtlama, tercih yetkisini aleyhe kullanma, engelliliği mazeret gösterecek uygun barınma imkânı tanımama şeklinde ekonomik, sosyal veya kültürel hakların tanınmasına veya kullanılmasına engel olma olarak tanımlanabilir. İhmal, bilgisizlik, önyargılar, yanlış varsayımların yanı sıra, dışlama veya ayırma yoluyla da engelli bireylerin diğer bireylerle eşit şartlar altında ekonomik, sosyal veya kültürel hakları kullanmaları sıklıkla engellenmektedir. Engelliliğe dayalı ayrımcılık özellikle eğitim, iş, konut edinme, ulaşım, kültürel hayat, kamuya açık alanlar ile kamusal hizmetlere erişim alanında görülmektedir.

16. Yasama alanında son on yıldaki bazı gelişmelere rağmen²⁵ engellilerin hukuki durumundaki istikrarsızlık devam etmektedir. Geçmişteki ve günümüzdeki ayrımcılığı telafi etmek ve gelecekteki ayrımcılığı engellemek açısından, kapsamlı bir ayrımcılık karşıtı mevzuat oluşturma bütün Taraf Devletler için şarttır. Bu yöndeki yasama faaliyeti, engellilere mümkün olan tüm hak arama yollarının tanınmasını sağlayacağı gibi aynı zamanda engellilerin entegrasyonuna ve özgür bir hayat sürmelerine de olanak tanıyacaktır.

17. Ayrımcılık karşıtı tedbirler engelliler için engelli olmayanlarla eşit haklar ilkesine dayandırılmalıdır. Engelli Kişilere İlişkin Dünya Eylem Programı da "her bir bi-

²⁴ Bkz. 17. dipnot.

²⁵ Bkz. A/47/415, 37. ve 38. paragraflar.

reyin ihtiyaçlarının eşit öneme sahip olduğuna, bu ihtiyaçların toplumların planlamasında temel teşkil etmeleri gerektiğine ve bütün kaynakların her bir birey için eşit katılım imkânlarını güvence altına alacak şekilde kullanılması gereğine değinmektedir. Engellilik politikaları [engellilerin] bütün kamu hizmetlerine erişimini güvence altına almalıdır.”²⁶

18. Mevcut ayrımcılığın ortadan kaldırılması için uygun tedbirlerin alınması ve engellilere eşit imkânların sağlanması için alınan tedbirler eşitlik ilkesine dayandığı ve belirlenen amaçları gerçekleştirmek için gerekli olduğu ölçüde Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 2. maddesinin 2. fıkrası kapsamındaki ayrımcılık halleri arasında sayılmamalıdır.

IV. Sözleşme'nin Özel Hükümleri

A. Madde 3 – Erkek ve Kadınlar İçin Eşit Haklar

19. Engelliler bazen cinsiyetsiz insanlarmış gibi muamele görmektedirler. Sonuç olarak, engelli kadınların maruz kaldığı çifte ayrımcılık genellikle görmezden gelinmektedir.²⁷ Uluslararası toplumun bu duruma özel önem verilmesi için yaptığı çağrılara rağmen, son on yıl içerisinde bu konuda çok az çaba sarf edilmiştir. Engelli kadınların ihmal edilmesine Genel Sekreter'in Dünya Eylem Programı'nın uygulanmasına dair raporunda birçok kez değinilmiştir.²⁸ Bu nedenle, Komite Taraf Devletleri engelli kadınların durumuna önem vermeye ve gelecekte ekonomik, sosyal ve kültürel programların gerçekleştirilmesine öncelik vermeye davet etmektedir.

B. Madde 6-8 – Çalışma ile İlgili Haklar

20. İstihdam alanı, engelliliğe dayalı ayrımcılığın sıklıkla görüldüğü başta gelen alanlardan biridir. Birçok ülkede, engellilerin işsizlik oranı, engelli olmayanların iki veya üç katıdır. Engelliler genellikle sosyal veya yasal güvencelerin olmadığı düşük ücretli işlerde çalıştırılmakta ve emek piyasasının ana akışına dahil edilmemektedir. Devletler, engellilerin, emek piyasasına entegrasyonunu aktif şekilde desteklemelidir.

21. Engellilere tanınan tek çalışma imkânının standart altı ve “korunmalı” faaliyetler olması halinde, 6. maddenin 1. fıkrasında yer alan “herkesin serbestçe seçtiği ya da kabul ettiği bir işte çalışarak hayatını kazanma fırsatına sahip olmasını sağlayan çalışma hakkı” gerçekleşmemiş olacaktır. Belirli bir engellilik kategorisi olanların belirli işlerde veya belirli malların üretiminde çalıştırılması bu hakkı ihlal edebilir. Akıl Hastalığı Olan Kimselerin ve Akıl Sağlığının Korunması İçin Kabul Edilen İlkeler'in 13. maddesinin 3. paragrafına göre,²⁹ zorla çalıştırma durumu yaratan “terapi amaçlı tedaviler” de Sözleşme'ye aykırılık teşkil etmektedir. Bu bağlamda, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'de yer alan zorla çalıştırma yasağının da dikkate alınması gerekebilir.

²⁶ Engelli Kişilere İlişkin Dünya Eylem Programı, (bkz. 12. dipnot), 25. paragraf.

²⁷ Bkz. E/CN.4/Sub.2/1991/31 (bkz. 10. dipnot), 140. paragraf.

²⁸ Bkz. A/47/415, 35., 46., 74. ve 77. paragraflar.

²⁹ Bkz. 18. dipnot.

22. Standart Kurallara göre, gerek kırsal alanda gerekse şehirlerde yaşayanlar, emek piyasasında yararlı ve kazançlı, eşit iş imkânlarına sahip olabilmelidirler.³⁰ Bu amaçla genel olarak entegrasyonu ve özel olarak da çalışma imkânlarını engelleyecek gerçek olmayan engeller ortadan kaldırılmalıdır. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün belirttiği üzere, toplumun ulaşım, barınma ve çalışma yeri gibi alanlarda yarattığı gerçek olmayan engeller mevcut olduğu sürece işverenler engellileri işe alamamalarını “meşru” gösterebileceklerdir.³¹ Hükümetler ayrıca, engelli çalışanların ihtiyaçlarını karşılayabilecek esnek ve alternatif çalışma düzenleri geliştirip uygulamak amacıyla politikalar geliştirmelidir.

23. Benzer şekilde, hükümetlerin engellilerin gerekli ulaşım olanaklarına sahip olmalarını güvence altına alamamaları, bu insanların öğrenim durumlarına ve aldıkları mesleki eğitime uygun işlerde çalışma veya benzeri aktivitelerde yer alma şanslarını azaltmaktadır. Uygun ulaşım olanakları ve gerekli görülen hallerde özel ulaşım olanaklarının sağlanması engellilerin Sözleşme’de belirtilen bütün haklardan faydalanabilmeleri açısından özel öneme sahiptir.

24. Sözleşme’nin 6. maddesinin 2. fıkrası çerçevesinde gerekli görülen “teknik ve mesleki rehberlik ile eğitim programları” engellilerin bütün ihtiyaçlarını yansıtmalı, engelliler bu tip programlarda diğerleriyle beraber yer alabilmeli ve engelli temsilcilerinin de tam katılımı sağlanmalıdır”.

25. “Herkesin adil ve elverişli çalışma koşullarından yararlanma” (7. madde) hakkı, korunmalı işlerde veya serbest piyasada çalışılıp çalışılmadığına bakılmaksızın bütün engelliler açısından geçerlidir. Engellilerin, engelli olmayanlarla aynı işlerde çalışmaları halinde, maaş veya diğer çalışma koşullarıyla ilgili ayrımcılık gözetilmemelidir. Taraf Devletler, ayrımcılığın emeğin korunması konusunda düşük standartların belirlenmesi veya asgari ücret tutarı altında ücret ödenmesi sonucunu doğurmasını engellemelidir.

26. Korunmalı işlerde veya serbest piyasada çalışılıp çalışılmadığına bakılmaksızın engellilerin de sendikal haklardan yararlanmaları sağlanmalıdır. Ayrıca, 8. madde örgütlenme hürriyeti gibi haklarla birlikte değerlendirilmelidir. Madde, engellilerin kendi örgütlerini kurma haklarını vurgulamaktadır. Bu örgütlerin, engellilerin “ekonomik ve sosyal çıkarlarının geliştirilmesi ve korunmasını” (8. madde 1 (a)) sağlayabilmeleri için, hükümet kuruluşları ve benzer birimlerin sürekli olarak kendilerini ilgilendiren konularda bu örgütlere danışmaları gereklidir. Ayrıca, örgütlerin çalışma kapasitelerini koruyabilmeleri için maddi açıdan desteklenmeleri de gerekebilir.

27. Uluslararası Çalışma Örgütü engellilerin çalışma haklarıyla ilgili olarak önemli ve kapsayıcı belgeler geliştirmiştir. Bu belgelerden biri Engellilerin Mesleki Rehabilitasyonu ve Çalışmaları ile ilgili 1983 tarihli 159 Sayılı Sözleşme’dir.³² Komite, Taraf Devletleri belirtilen Sözleşme’ye taraf olma konusunda teşvik etmektedir.

³⁰ Standart Kurallar, (bkz. 15. dipnot), Kural 7.

³¹ Bkz. A/CONF.157/PC/61/Add.10, sayfa 12.

³² Ayrıca Bkz. 1955 tarihli Engellilerin Mesleki Rehabilitasyonu Hakkında 99 sayılı Tavsiye ve 1983 tarihli Engelli Kişilerin Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Hakkında 168 sayılı Tavsiye.

C. Madde 9 - Sosyal Güvenlik

28. Sosyal güvenlik ve gelir tabloları engelliler açısından özel öneme sahiptir. Standart Kurallarda belirtildiği üzere, “Taraf Devletler, engellilik veya engellilikle ilgili faktörlerden dolayı ücret alamayan veya ücretinde indirim uygulanan veya iş imkânlarına sahip olamayan engellilerin yeterli gelire sahip olabilmelerini güvence altına almalıdır.”³³ Engellilere verilecek bu tür bir destek engellilikle ilişkilendirilebilecek masrafları da kapsamalıdır. Ayrıca, mümkün olduğu ölçüde, verilecek destek engellilerin bakımını üstlenenleri (çoğu kadın olmak üzere) de kapsamalıdır. Bu kişiler, engellilerin aileleri de dahil olmak üzere, genellikle üstlendikleri bakım görevi nedeniyle maddi desteğe ihtiyaç duymaktadırlar.³⁴

29. Engellilerin başka nedenlerden dolayı gerekli görülen haller dışında bakımevlerine yerleştirilmeleri, sosyal güvenlik ve gelir desteği haklarının yerini alabilecek bir güvence değildir.

D. Madde 10 – Ailenin, Annelerin ve Çocukların Korunması

30. Engelliler açısından Sözleşme’de belirtilen aileyi “koruma” ve aileye “yardım” yükümlülüğü engellilerin, istedikleri takdirde, aileleriyle birlikte yaşayabilmeleri için gereken her şeyin yapılması anlamına gelmektedir. Ayrıca, 10. madde uluslararası insan hakları hukukunun genel ilkelerine uygun şekilde, engellilerin evlenme ve kendi ailelerini kurma haklarını da kapsamaktadır. Belirtilen bu haklar özellikle zihinsel engelliler açısından sıklıkla göz ardı edilmektedir.³⁵ Bu bağlamda, “aile” geniş ve yerel adetlere uygun şekilde yorumlanmalıdır. Taraf Devletler hukuki düzenlemelerin, sosyal politikaların ve uygulamaların bu hakların gerçekleşmesini engellememesini güvence altına almalıdır. Engelliler, aile içerisindeki haklarını ve görevlerini yerine getirmeleri için ihtiyaç duydukları danışma hizmetlerine erişebilmelidir.³⁶

31. Engelli kadınlar da annelik ve hamilelikle ilgili koruma ve yardım hakkına sahip olabilmelidir. Standart Kuralların belirttiği üzere, “engellilerin de cinselliklerini yaşayabilmeleri, cinsel ilişkiye girebilmeleri ve ebeveyn olma imkânları engellenmemelidir.”³⁷ Söz konusu ihtiyaçlar ve arzular sosyal ilişkiler ve üreme bağlamında tanınmalı ve değerlendirilmelidir. Belirtilen haklar, dünya genelinde hem engelli erkeklere hem de engelli kadınlara sıklıkla tanınmamaktadır.³⁸ Engelli kadınların rızası olmadan gerçekleştirilen kürtaj ve düşükler 10. maddenin 2. fıkrasının ciddi ihlalleri arasındadır.

32. Engelli çocuklar da suiistimal, taciz ve ihmale açık risk altındaki gruptandırlar; Sözleşme’nin 10. maddesinin 3. fıkrası –ve Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’nin ilgili hükümleri– kapsamında özel olarak korunmalıdır.

³³ Standart Kurallar, (bkz. 15. dipnot), Kural 8.

³⁴ Bkz. A/47/415, 78. paragraf.

³⁵ Bkz. E/CN.4/Sub.2/1991/31, (bkz. 10. dipnot), 190. ve 193. paragraflar.

³⁶ Bkz. Engelli Kişilere İlişkin Dünya Eylem Programı, (bkz. 12. dipnot), 74. paragraf.

³⁷ Standart Kurallar, (bkz. 15. dipnot), Kural 9.

³⁸ Bkz. E/CN.6/1991/2., 14. paragraf ve 59-68. paragraflar.

E. Madde 11 – Yeterli Bir Yaşam Düzeyine Sahip Olma Hakkı

33. Engellilerin yeterli beslenme ve konut da dahil olmak üzere diğer temel ihtiyaçlara sahip olabilmeleri ve ayrıca günlük yaşamlarında haklarını kullanabilmelerine olanak tanıyacak ve özgürce yaşayabilme düzeylerini yükseltecek “yardım cihazları da dahil olmak üzere, destek hizmetlerine” erişimleri sağlanmalıdır.³⁹ Uygun giyim hakkı da özellikle toplum içinde rahat hareket edebilmek için belirli giysilere ihtiyaç duyan engelliler açısından özel önemi haizdir. Bu bağlamda, engellilere bu amaca hizmet edecek kişisel destek verilmelidir. Böyle bir destek, ilgili kişi veya kişilerin haklarına saygı gösterilecek şekilde verilmelidir. Benzer şekilde, Komite'nin daha önce de belirttiği üzere elverişli konut hakkı engellilerin de elverişli konut hakkına erişiminin sağlanmasını öngörmektedir (4 No'lu Genel Yorum, 8. paragraf, altmışıncı oturum, 1991).

F. Madde 12 – Fiziksel ve Ruhsal Sağlık Hakkı

34. Standart Kurallara göre, “Devletler, engellilerin özellikle engelli bebeklerin ve çocukların toplumun diğer üyeleriyle eşit sağlık koşullarından faydalanmalarını güvence altına almalıdır.”⁴⁰ Fiziksel ve ruhsal sağlık hakkına erişim, ortopedik hizmetler de dahil olmak üzere engellilerin özgürce hareket edebilmelerine olanak sağlayan, daha fazla engelli olma hallerinin önüne geçen ve sosyal entegrasyonu destekleyici tıbbi ve sosyal hizmetlerden faydalanmayı öngörmektedir.⁴¹ Benzer şekilde, engelliler “mümkün olan en üst düzeyde özgürce hareket edebilmelerini sağlayacak iyileştirme hizmetlerinden”⁴² faydalanmalıdır. Belirtilen bütün hizmetler engellilerin haklarına ve insan onuruna saygı ile sağlanmalıdır.

G. Madde 13 ve 14 – Eğitim Hakkı

35. Birçok ülkedeki eğitim sistemlerinde de kabul edildiği üzere engelliler en iyi eğitimi genel eğitim sistemine dahil edilerek alabilir.⁴³ Bu nedenle Standart Kurallara göre “Devletler engelli çocuklara, gençlere ve yetişkinlere diğerleriyle birlikte ve eşit şekilde ilk, orta ve yüksekokul seviyelerinde eğitim imkânları tanımalıdır”.⁴⁴ Bu şekilde bir yaklaşımın gerçekleştirilmesi için Devletler, öğretmenlerin engelli çocuklara eğitim vermeye yetkin kılacak bir eğitim görmelerini sağlamalı ve engellileri, engelli olmayan diğer öğrencilerle aynı eğitim seviyesine getirecek desteğin sağlanmasını güvence altına almalıdır. İşitme engelli çocuklar açısından, örneğin, işaret dili bu çocuklara öğretilen ayrı bir dil olarak kabul edilmeli ve toplumun tamamı bu dilin önemini benimsemelidir.

³⁹ Standart Kurallar, (bkz. 15. dipnot), Kural 4.

⁴⁰ A.g.e., Kural 2, 3. paragraf.

⁴¹ Bkz. Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Bildirge, (9 Aralık 1975 tarihli Genel Kurul Kararı 3447 (XXX), 6. paragraf) ve Engelli Kişilere İlişkin Dünya Eylem Programı, (bkz. 12. dipnot), 95.-107. paragraflar.

⁴² Standart Kurallar, (bkz. 15. dipnot), Kural 6.

⁴³ A/47/415, 73. paragraf.

⁴⁴ Standart Kurallar, (bkz. 15. dipnot), Kural 3.

H. Madde 15 – Kültürel Hayatta Yer Alma ve Bilimsel İlerlemelerden Faydalanma Hakkı

36. Standart Kurallara göre, “Devletler, engellilerin yaratıcı, artistik ve entelektüel potansiyellerinin sadece kendi yararları için değil yaşadıkları, kentsel ve kırsal, çevrenin zenginleşmesi açısından da geliştirilmesini güvence altına almalıdır... Devletler, kültürel etkinlik ve hizmetlerin verildiği yerlerin sayısını artırmalı ve bu yerlere erişimi sağlamalıdır...”⁴⁵ Aynı durum, eğlence, spor ve turizm mekânları için de söz konusudur.

37. Engellilerin kültürel hayata tam anlamıyla katılımı, iletişim engellerinin mümkün olan en geniş ölçüde ortadan kaldırılmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda alınabilecek tedbirler; “konuşan kitaplar ve daha kolay bir dille kaleme alınmış yazılar hazırlanması, zihinsel engelliler açısından açıkça anlaşılabilir şekiller ve renklerin kullanılması (ve) işitme engelliler için televizyon ve tiyatro uyarlamalarının sağlanması” gibidir.⁴⁶

38. Hükümetler, engellilerin kültürel hayata eşit şekilde erişimini sağlayabilmek için toplumu engellilik konusunda eğitmelidir. Özellikle, engellilere karşı önyargıları veya batıl inançları etkisiz kılmak gereklidir (örneğin, epilepsiyi ruhun ele geçirilmesi olarak görmek veya engelli çocuğun bir tür aileyi cezalandırma şekli olduğuna inanmak gibi). Benzer şekilde, toplum engellilerin restoranları, otelleri, eğlence merkezlerini ve kültür alanlarını diğer insanlarla eşit şekilde kullanma hakkına sahip olduğunu kabul edecek şekilde eğitilmelidir.

⁴⁵ A.g.e., Kural 10, 1-2. paragraflar.

⁴⁶ Bkz. A/47/415, 79. paragraf.